

EUROPA EN ORANJE

EEN NIEUWE BLIK OP DE LANGE NEGENTIENDE EEUW
IN DE BIOGRAFIEËN VAN WILLEM I, II EN III

In het najaar van 2013 verschenen er drie koningsbiografieën als opmaat voor de viering van 200 jaar Koninkrijk der Nederlanden. Al gauw wordt duidelijk dat de biografen Jeroen Koch (Willem I), Jeroen van Zanten (Willem II) en Dik van der Meulen (Willem III) voor een brede invalshoek hebben gekozen. Deze opzet vormt geen belemmering voor de leesbaarheid. De karakters van de Oranjevorsten helpen daarbij een handje, want er is genoeg smeuiëts te melden: Willem I was een onbuigzame, jaloerse man die bij een hofdame van zijn vrouw vier kinderen verwekte. Willem II hield zich met duistere zaakjes bezig en raakte hoe langer hoe meer verstrikt in complotten van allerlei aard. Maar de opvliegende, overspelige en wispelturige gedragingen van Willem III spannen toch wel de kroon. Zo ging hij veelvuldig uit de kleren, niet alleen voor zijn vele buitenechtelijke scharrels maar ook tijdens een officieel diner op paleis Het Loo ten overstaan van hooggeplaatste militairen. In de zomer van 1874 konden voorbijkomende boot- en treinreizigers de koning in adamskostuum bewonderen op het terras van zijn huis aan het meer van Genève, wat de Nederlandse regering een diplomatieke rel met Zwitserland opleverde. Familieperikelen waren er ook genoeg: Willem I en de erfprins raakten verwickeld in een hoog oplopend vader- en zoonconflict, en Sophie van Wurtemberg (echtgenote van Willem III) en haar schoonmoeder Anna Paulowna waren als water en vuur.

Al mocht het gedrag van de Oranjes dan vaak excentriek, gefrustreerd of kinderachtig zijn, hun omstandigheden waren in sommige opzichten volkomen normaal voor de tijd waarin ze leefden. De status, de rijkdom en het aanzien van de koninklijke familie konden niet verhinderen dat hun familie door kindersterfte werd getroffen.

JANNEKE WEIJERMARS

werd in 1977 geboren in Heerlen. Ze werkt als universitair docent moderne Nederlandse letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ze promoveerde in 2012 aan de Universiteit Antwerpen op het proefschrift *Stiefbroeders. Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I, 1814-1834* (Hilversum, 2012), dat in Engelse vertaling verschijnt bij uitgeverij Brill

(Leiden/Boston). Ze publiceerde eerder *Het is pas feest als Harry is geweest. 60 jaar Boekenbal, 1947-2006* (Amsterdam, 2007). Ze is oprichter en coördinator van de Werkgroep Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, bestuurslid van de Werkgroep De Negentiende Eeuw en eindredacteur van het gelijknamige tijdschrift. Adres: www.weijermars.org

---

Alle koningen hebben enkele van hun kinderen verloren – en vaak waren die nog jong. Een paar maanden nadat Mimi, de echtgenote van de eerste Oranjekoning, haar tweede dode kind had gebaard, droeg de familie in december 1806 de zesjarige prinses Pauline ten grave. Het gezin was op doorreis en moest het lichaam in het oosten van het huidige Duitsland achterlaten. Hartverscheurend was ook de dood van prins Maurits, de tweede zoon van de latere Willem III die op zevenjarige leeftijd stierf, waarschijnlijk ten gevolge van een onjuiste diagnose. Des te tragischer was zijn overlijden omdat zijn karakter volgens tijdgenoten een stuk aangenamer en stabiel was dan dat van zijn oudere broer, de erfprins Wiwill. Tekenend voor het tijdsbeeld is ook de discussie tussen vader Willem Frederik en zoon Willem, die zijn eerstgeborene in 1817 wilde laten inenten om hem tegen het pokkenvirus beschermen. De grootvader was fel tegen, wees de ouders op de risico's van de vaccinatie, die pas aan het einde van de achttiende eeuw aarzelend in gebruik was genomen, en prentte hen in dat “Uw kind niet slechts het uwe [is], maar behoort aan de Staat”. Hij vond dat hij als koning daarom het volste recht had zich met zijn kleinkind te bemoeien. De ouders lieten zich aan die redenering weinig gelegen liggen en deden uiteindelijk toch hun eigen zin.

Veel aandacht is er in de biografieën vanzelfsprekend ook voor de politieke cultuur en de almaar veranderende verhouding tussen de koning, regering en volksvertegenwoordiging en ook tussen vorst en volk. De totstandkoming van de grondwet bij aanvang van het koninkrijk in de periode 1813-1815 komt aan de orde, evenals de gecompliceerde relatie tussen Willem III en de liberale politicus Thorbecke, die lange tijd tot elkaar veroordeeld waren maar eigenlijk niet door één deur konden. De verschillende

Portret van Willem I, koning der Nederlanden, Joseph Paelinck, 1819, olieverf op doek, 227 cm x 155,5 cm, Amsterdam, Rijksmuseum.

Willem III (1817-1890), koning der Nederlanden, Nicolaas Pieneman, 1856, olieverf op doek, 198 x 284 cm, Amsterdam, Rijksmuseum.

Portret van koning Willem II, Nicolaas Pieneman, 1849, olieverf op doek, 286 x 200 cm, Amsterdam, Hermitage.

kabinetten volgen elkaar tijdens het koningschap van Willem III in zo'n razend tempo op dat de namen van de ministers en ambtenaren de lezer af en toe doen duizelen. Toch maken de gedetailleerde beschrijvingen inzichtelijk hoe het Nederlandse politieke landschap – meestal ondanks de koning, af en toe dankzij de koning – veranderde, en dat de invloed van de Oranjes langzaam maar zeker afnam. Het beroemdste voorbeeld van verandering is de totstandkoming van de nieuwe grondwet onder Willem II, die in één nacht een metamorfose onderging en plotseling toch met de door hem verfoeide grondwet instemde. De biograaf laat hier voor het eerst zien waarom Willem overstag ging, en de reden was nogal delicaat: hij werd gechanteerd door iemand die zijn biseksualiteit in de openbaarheid dreigde te brengen.

NATIEVORMING

De negentiende eeuw is de eeuw van het toenemend nationaal besef, en van het koesteren van de eigen nationale cultuur. Het oprichten van monumenten en musea en de toenemende cultivering van de eigen geschiedenis moesten het nationaal gevoel aankweken of versterken. Hoewel Willem I toch een stevige taal- en cultuurpolitiek voerde, die zijn nieuwe koninkrijk (een samenvoeging van het huidige België en Nederland) niet alleen geografisch maar ook cultureel aaneen had moeten smeden, komt dit beleid in de biografie niet sterk uit de verf. Dat geldt trouwens ook voor Willems persoonlijke belangstelling voor bijvoorbeeld het theater. De biografieën over zijn opvolgers zijn veel uitvoeriger over de culturele vorming en interesses van de Oranje-vorsten, ook waar het de culturele natievorming betreft.

Willem III zette zich meteen na zijn troonsbestijging in 1849 in voor een centrale tentoonstellingsruimte voor de nationale kunstcollectie – het latere Rijksmuseum. Hij stelde een commissie in die de mogelijkheden daarvan moest onderzoeken, maar toen die uit de negentien inzendingen uiteindelijk het voorstel van Pierre Cuypers koos, weigerde de koning aanwezig te zijn bij de opening van het museum in 1885. Hij zou “vol afkeer” naar het ontwerp van de katholieke Cuypers hebben gekeken en verklaarde dat “hij nooit een voet in dat klooster zou zetten”. In zijn eigen paleis Het Loo in Apeldoorn liet Willem III naast een schouwburgzaal ook een kunstzaal aanbouwen, waarin hij medaillons van invloedrijke schrijvers als Vondel, Cats, Beets en Van Lennep liet opnemen. Via de Amsterdamse sociëteit *Arti et Amicitiae* ondersteunde de koning nationale kunstenaars als George Hendrik Breitner en Jan Toorop met subsidies en koninklijke bekroningen.

Willem III subsidieerde eveneens een regeling voor de nationale toonkunst, waardoor Nederlandse violisten, pianisten en vocalisten drie jaar in het buitenland – dat wil zeggen: Brussel – konden studeren. De bekendste onder hen was Willem Kes, die in 1888 de eerste dirigent van het Concertgebouworkest zou worden. Met zijn voorkeur

voor Franse muziek week Willem III af van zijn nationale doelstellingen en drukte daarmee een duidelijk stempel op het repertoire van zijn protegés, hoewel niet iedereen zich de smaak van de koning wilde laten opdringen. Geestig is de passage over een student die het vioolconcert van de Duitse componist Louis Spohr op het paleis ten gehore wilde brengen, maar vreesde dat de koning dat niet zou waarderen. Zijn beroemde leraar Wieniawski suggereerde vervolgens om te doen alsof het om het vioolconcert van Vieuxtemps ging, de koning zou het verschil toch niet horen. Hij merkte het wel, en het kostte Wieniawski dan ook veel moeite om de opvliegende koning te laten afzien van diens voorgenomen sancties.

Monumenten met nationale uitstraling kwamen er ook. Voor de Oranjes was een centrale rol weggelegd in de herdenkingsjaren 1863-1865, de vijftigste verjaardag van de periode waarin de Oranjes naar de Nederlanden terugkeerden en Napoleon definitief werd verslagen. Werden zijn voorgangers als helden bezongen in de honderden dichtstukken en pamfletten die ter ere van de herdenkingsjaren verschenen, het was Willem III die op 17 november 1863 de eerste steen legde van het monument ter herdenking van de stichting van het koninkrijk.

Willem I was met zijn aankomst in Scheveningen in 1813 het symbool geworden voor de Nederlandse herrijzenis – Willems eigen herinneringen aan die gebeurtenis vormen trouwens het fraaie begin van de eerste biografie. Willem II was de Nederlandse held van de veldslagen bij Quatre-Bras en Waterloo. Het was moeilijk Willem III met vergelijkbare daden in verband te brengen, omdat er vanwege de vrij bestendige vrede in en rond Nederland domweg weinig heldhaftigs van de koning werd verlangd. Dit tot zijn grote teleurstelling – Willem III koesterde net als zijn voorgangers een voorliefde voor militaire aangelegenheden. Hem werd daarentegen het statuut van de vrede-lievende vorst aangemeten, die zich inzette voor verzoening en naastenliefde. Dit had hij grotendeels te danken aan zijn handelen tijdens de catastrofale overstromingsrampen in 1855 en 1860-1861. Uitgestrekte gebieden rond de IJssel, de Gelderse vallei en het Land van Maas en Waal kwamen toen onder water te staan. De koning trad doortastend en meelevend op door de getroffen en te zoeken en te steunen, ook financieel, wat hem in deze periode van zijn koningschap ongekend populair maakte.

EUROPA

De betrokkenheid die Willem III tentoonspreidde in die jaren van watersnood, leverde hem de titel “De Waterheld van Het Loo” op, een variatie op de bijnaam “De Held van Waterloo” die zijn vader na 1815 ten deel was gevallen. Deze verhaspeling is in de context van de biografieën méér dan alleen een woordgrapje – het laat ook een verschuiving zien van het transnationale naar het lokale. Want al vormen deze drie levensbeschrijvingen feitelijk een nieuw nationaal monument, al is het dan van papier,

bovenal wordt duidelijk dat de persoonlijke ontwikkeling van de drie koningen en de totstandkoming van het koninkrijk sterk werden beïnvloed door krachten van Europees niveau. Dat de drie biografen ook dit grotere Europese verhaal vertellen, is de grootste verdienste van deze trilogie.

Willem I kende heel wat Europese omzwervingen voordat hij in 1813 in Scheveningen voet aan wal zette. Dat gold ook voor zijn zoon, die lang voordat hij koning werd – ondanks zijn verzengende gevoelens van heimwee naar zijn familie – twee jaar in Oxford studeerde en daarna in Portugal en Spanje vocht tegen de legers van Napoleon. Die heimwee speelde hem later kennelijk geen parten meer: na zijn huwelijk in 1816 met de Russische grootvorstin Anna Paulowna, de jongste zus van tsaar Alexander I, was de prins niet weg te slaan uit Sint-Petersburg, waar het echtpaar de wittebroodsweken doorbracht. De haast onvoorstelbare luxe waarmee het stel werd omgeven en de talloze feesten die ter ere van het huwelijk waren georganiseerd, maakten dat de prins nog maar weinig interesse had in de vaderlandse plichten die hij in de ogen van zijn vader had te vervullen. Zijn betrokkenheid bij een Frans complot in 1819, waarbij de erfprins vergeefs naar de Franse kroon dong, en ook een orangistische coupepoging in 1830 die zich op Willems initiatief voltrok en die hem bijna de Belgische troon opleverde, laten zien dat deze Willem vóór zijn koningschap maar weinig affiniteit had met de Nederlandse natie. Europa leek zijn werkterrein.

Een van de Europese gebeurtenissen die als een rode draad door alle drie de biografieën loopt, is de Slag bij Waterloo. Willem I zou die overwinning volledig uitbaten door de veldslag als vestigingsmoment te beschouwen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Ook al was zijn koninkrijk al vanaf 1813 in de maak geweest en was in de periode 1814-1815 op het Congres van Wenen tot een vereniging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden besloten, “de definitieve overwinning op Napoleon verleende achteraf vanzelfsprekendheid en logica aan wat tot dan toe rommelige improvisatie was geweest”, zoals de biograaf het treffend verwoordt. 18 juni, de dag van de Slag bij Waterloo, werd een nationale feestdag die tot na de Tweede Wereldoorlog zou worden gevierd en er kwam al in 1826 een kolossaal monument – een piramide met daarop een bronzen leeuw, de bek dreigend op Frankrijk gericht – op de plek waar de erfprins gewond was geraakt. Tijdens zijn eerste troonrede na de overwinning refereerde koning Willem I aan de drie-eenheid van de veldslag, de Oranjes en het koninkrijk:

Eens zal de historie in de veldslagen van Quatre-Bras en Waterloo twee schitterende zuilen van den nieuwen Nederlandschen Staat aanwijzen, en gelukkig de vader, wiens zonen het te beurte viel, die zuilen met hunnen arm te helpen vesten, en met hun bloed te besproeijen!

Hiermee refereerde hij natuurlijk aan de verwondingen die de vijand aan zijn nageslacht had toegebracht, maar in metaforische zin paste ook het vaderschap bij het beeld van de monarchie die hem voor ogen stond. Hij typeerde de soldaten uit Noord en Zuid als zonen die eendrachtig hadden gestreden voor de bevrijding en die bovendien het fundament zouden gaan vormen van de nieuwe staat.

Willem I was stikjaloers op alle lof die de Nederlandse held van Waterloo, zijn zoon Willem, na de slag werd toegezwaaid. Waar de erfprins in Europa ook kwam – Parijs, Londen, Sint-Petersburg – overal werden zijn heldendaden herinnerd en werd hij overladen met huldeblijken. Hij liet het zich maar al te graag aanleunen. Sofie van Wurtemberg, vrouw van Willem III, schreef twintig jaar na de dood van haar schoonvader in haar memoires dat zijn “horloge” na de veldslag zou zijn gestopt met tikken. Met andere woorden: er bestond voor deze Willem een leven voor en een leven na Waterloo. Willem III wist de heldenstatus van zijn vader zoals gezegd niet te evenaren, maar ook in zijn leven waren de naweën van de veldslag duidelijk zichtbaar. Het was na de dood van Willem II in 1849 immers aan de volgende generatie om de herinnering aan Waterloo levend te houden en de drie-eenheid, die zijn grootvader had gecreëerd, te koesteren. Dat gebeurde dus vooral op de vijftigste verjaardag van de veldslag in 1865, maar ook op zijn eigen bruiloft. De datum van het huwelijk tussen Willem en Sophie, 18 juni 1839, was niet toevallig gekozen, zo maakte ook de hofprediker duidelijk die de huwelijksvoltrekking leidde. Die dag “herinnert ons alleen al door de betekenis die hij voor de wereldgeschiedenis heeft, aan de tijd waarin een kwarteeuw geleden uw beider doorluchtige vaders in een heilige strijd pal stonden, elk aan de grenzen van zijn vaderland, met ware doodsverachting en vol verlangen naar de overwinning”, zo sprak hij.

De biografieën zijn stuk voor stuk prachtig geïllustreerd en een mooie bijkomstigheid is bovendien dat met de introductie van de fotografie, de foto's de geschilderde portretten gaandeweg gaan vervangen. Een soortgelijke parallel tussen vorm en inhoud voltrekt zich waar het de schrijfstijl aangaat: hoe flamboyanter de hoofdfiguur, hoe losser de biografen hun pen lijken te hanteren. Europa, Nederland en de Oranjes staan in deze reeks centraal, maar gaandeweg lezen we ook over de afschaffing van de slavernij, de Belgische omwenteling, de ontwikkeling van het spoorwegnet en de afschaffing van het dagbladzegel. Kortom: de drie koningsbiografieën laten zich lezen als een rijke geschiedenis van de lange negentiende eeuw.

BESPROKEN BOEKEN

JEROEN KOCH, *Koning Willem I, 1772-1843*, Boom, Amsterdam, 2013, 704 p.

JEROEN VAN ZANTEN, *Koning Willem II, 1792-1849*, Boom, Amsterdam, 2013, 704 p.

DIK VAN DER MEULEN, *Koning Willem III, 1817-1890*, Boom, Amsterdam, 2013, 735 p.